

STRUKTURALNI IN SOCIOLINGVISTIČNI KOMENTAR K AFORIZMOM ŽARKA PETANA IN IVA ANTIČA

Aforizem je zanimiva vrsta vzorcev v jezikovni ustvarjalnosti, posebej zaradi svoje gibke strukturne predelave pregovorov in vseh vrst rekov. Določena glasovna sredstva in strukture rim so vezana na določen jezik. Bistvo rimanja s humorističnim jezikom je pretežno stvar prenosov. Kadar obstaja kakšna splošna težnja ali odnos do sistema vladanja ali prevladne ideologije, gre najverjetneje za razmerje z mero cinizma ali ironije.

The aphorism is an interesting source of patterned creativity in language use, especially because it can be so flexible in its structural recasting of proverbs and expressions of all kinds. Particular phonic devices and rhyme structures are language specific. The management of humorous language is largely a matter of transfer. If there is one general tendency or attitude towards the governmental system of the ruling ideology it is most likely that a certain criticism or irony are present.

1 Uvod

Čeprav segajo začetki aforizma pri Slovencih k piscem 19. stoletja, se je aforizem kot docela izvirna in samostojna literarna vrsta pojavil šele v petdesetih letih z Žarkom Petanom, njegovim najizrazitejšim predstavnikom (Gedrih 1987: 12).

Kaj pravzaprav je aforizem in kako se razlikuje, denimo, od pregovora ali reka? P. Krupka (1976: 48) ga razlikuje od pregovora (pa tudi od maksime) glede na naslednje osnovne značilnosti: njegov avtor je praviloma znan, njegova pojavitev je enkratna, je kljubovalen, inovativen, pa tudi ne splošno sprejet (allgemeine Geltung). Pregovor (ali celo maksima) pa je nasprotje tega, se pravi, da je njegov avtor navadno neznan, se pogosto uporablja ter je splošno sprejet in njegova oblika je stalna. Seveda se pregovor lahko spremeni, ali preoblikuje, ali na poseben način »priredi«, in mnogi so tako postali vrsta aforizma.

Tako je npr. I. Antič (1991: 40) priredil stari latinski rek *mens sana in corpore sano* (s formalnimi in vsekakor dinamičnimi ustreznici v mnogih jezikih) v aforizem *Zdrav duh v zdravem telesu je zmeraj komu trn v očesu*. Ali pa *Bratstvo in enotnost so nekateri razumeli kot piratstvo in pohotnost* (Antič 1991: 8). P. Krupka (1976: 61) označuje aforizem tudi kot stavek, v katerem je jezik deformiran in aktualiziran. Tako je bilo prej omenjeno znano ideološko geslo iz bivše Jugoslavije (*bratstvo in enotnost*) »deformirano« z dodatkom oz. pojasnilom, da je bilo zlorabljeno, pa je prišlo do drugega možnega (sedaj negativnega) pomena bratstva in enotnosti. I. Antič (1991: 10) pa svari (verjetno se to nanaša na odnose med narodi in narodnostmi v bivši Jugoslaviji): »Bratska ljubezen – bodi oprezen!« Omenjeni trije primeri tudi kažejo, kako se v slovenščini za predelavo izvirnih pregovorov ali rekov izrablja rima, npr. *telésu/očésu, brátstvo/pirátstvo, enôtnost/pohôtnost, ljubézen/oprézen*.

V tej razpravi bomo skušali ugotoviti nekaj osnovnih oblikovnih struktur in glavnih vsebinskih kategorij v novejših slovenskih aforizmi in še posebno, kako le-ti odsevajo ali zrcalijo slovensko družbo v prehodnem obdobju pred l. 1991. V ta namen bomo natančneje pregledali dve zbirki aforizmov, in sicer Ž. Petana Aforizmi od A do Ž (1989) ter I. Antiča Afrika: Aforizmi in karikature (1991); druga je po obsegu sicer mnogo manjša od prve (z okoli 300 aforizmi, medtem ko ima Petanova okoli 2300 aforizmov), a je polna naboja tako po obliki (spominja na satirično-humoristično pesem, ima pa tudi nekaj avtorjevih ilustracij in karikatur) kot po vsebini (ki sega od splošnih družbenih in filozofskih tem do ljubezni in vojne). Njegova Afrika je res kombinacija aforizma in karikature.

Koristna je ocena Petanovih aforizmov (v nemškem prevodu) Wolfganga Miederja, glavnega svetovnega paremiologa, ki na kratko analizira štiri knjige Petanovih aforizmov, izšlih v nemškem prevodu v letih 1979–90 (Mieder 1993). Koristna je tudi s to tematiko povezana Toporišičeva obravnava (1987) primerjalne frazeologije v zbirkah slovenskih pregovorov (vključno z zadevno bibliografijo in mnogimi primeri slovenskih pregovorov in njihovih nemških ustreznikov). Starejše delo, nanašajoče se na slovenske pregovore, je angleški prispevek A. Klančarja (1948).

2 Strukturni vidiki aforizma

Obravnavani aforizmi, še posebno Petanovi, vključujejo (v različni meri, seveda) tri glavne strukturne tipe, uporabljajoče naslednja sredstva: določene slovnične kategorije (npr. pogojni naklon), razločevalne pomenske značilnosti (npr. ostra ali presenetljiva nasprotja) in oblikovna ali pesniška sredstva (npr. rima). V tej razpravi bo poudarek na slovničnih zadevah. Pomenski pojmi kot npr. alegorija, metafora, pomenska vzporednost (antonimija ali nasprotje, enakost ali istost, vzrok in posledica), paradoks, ironija, ostro nasprotje, presenetljive primerjave in podobno bi zahtevali posebno obravnavo. Vendar se nekatere teh kategorij omenjajo mimogrede. Prav tako nam prostor ne dopušča podrobnejše obravnave verzoloških sredstev, npr. rime (poudarjena pri Antiču, gl. primere v l. razdelku), ki poudarjajo binarno strukturo in stopnjujejo učinke slovničnih in pomenskih vzporedij. Prav tako se tu ne bomo ukvarjali s palindromi, z izjemo primera v razdelku 4. Poudarek bo na slovničnih kategorijah ali vzorcih.

Precej produktivne kategorije se zdijo poġojni, vprašalni in primerjalni odvisniki oz. povedi ter velelniki. Najde se preko 80 primerov pogojnih odvisnikov s če, npr. *Če bi molčal, bi postal dekan filozofske fakultete* (P22).¹ (Večina primerov na če je realnih, ne hipotetičnih pogojnikov, npr. *Če imaš prav, povej to potihem* (P25). Tudi vprašalnih povedi (ali retoričnih vprašanj) je prek 80, večino uvaja vprašalnica ali (npr. *Ali je brezposelnost poklic?* (P6)), kakšen ducat pa zaimenska vprašalnica kaj, npr. *Kaj nam bo letos dedek Mraz spet odnesel* (P65). Večina primerjalnih povedi (16 izmed 19-ih) ima zgradbo čim ... tem, npr. *Čim bolj država odмира, tem več imamo državnikov* (P30); *Čim bolj si sam, tem bolj se izgubljaš v množici* (A30).

¹ P (s številko strani) se nanaša na Petanove Aforizme od A do Ž, A (s številko strani) na Antičovo Afriko: Aforizmi in karikature.

Tudi velelnih povedi je prek 80. Najbolj tvorini so velelniki v 2. os. ed. (običajno rabljeni splošno, lahko jih razumemo, kot da izražajo splošnega vršilca), pojavljajo pa se tudi v drugih osebah ter v ednini in množini, npr. *Piši kot misliš, da drugi mislijo* (P132); »*Naj živi!*« *so mu vzklikali samo toliko časa, dokler je živel* (P101). Najde se tudi nekaj primerov z eliptičnim glagolom, ki pa (z intonacijo) še vedno nakazujejo velevanje, ostro zahtevo ali opomin, npr. *Evropa (balkanska) zdaj!* (A4) (prim. V. Gjurin 1991); *Vsa oblast – proizvajalcem fraz!* (P213); *Smrt: premiera brez repriz!* (P173).

W. Mieder (1993: 67, 68) opozarja na razliko v rabi med aforizmi v 1. os. ed. (kažejo pogum v avtorjevi iskreni osebni izpovedi), tistimi v 3. os. (soočenje z oddaljenimi neznanimi osebami) in tistimi v 1. os. mn. (obračajo se na sočustvujočo poštenost ob napačnih odločitvah v komunizmu). Te strukturne kategorije (in njihovi pomeni) veljajo tudi za obravnavani vzorec, npr. *Poznam pisatelje, ki pišejo samo po nareku* (P145).

Veznik *kadar* in zaimek *kdor* pogosto uvajata aforizme, v katerih se vzrok lahko sooči z nepričakovanimi posledicami, npr. *Kadar je v gospodarstvu najbolj vroče, zamrznejo cene* (P62); *Kdor vpraša, ga naredijo odgovornega* (P71). Še bolj produktivna je zveza z nikalnico *ne*, npr. *Ne pozabite, da je jugoslovanski sever na evropskem jugu* (P115) (prim. Paternost 1992: 55–57) ali *Nikakor ni mogel razumeti njihove svobode, dokler ni spoznal lastne v arestu* (A18). Najde se na stotine primerov skladijskih (in pomenskih) parnih nasprotij, večinoma imenskih (= N), a tudi prislovov in glagolov ali različnih kombinacij le-teh. Precej pogosto se pojavljajo v enačbenih skladijskih strukturah (v obliki definicije ali razsodbe), npr. N + VEZ + N (vez je običajno 3. os. glagola *biti*), npr. v povedih *Zgodovinar je kozmetik preteklosti* (226) (tj. N + VEZ + N + N) ali *Devize so denar z večvrednostnim kompleksom* (P39).

Pomembno podskupino v kategoriji enačbenih povedi sestavljajo povedi s priredno zgradbo (+) N – (+) N s številnimi vzorci, npr. N – N + N ali N + N – N ali N + N – N + N. Vez je običajno grafično nadomeščena s pomišljajem ali dvopičjem. Na primer: *Knjižnice – nebesa mrčesa* (A34) (N – N + N); *Trije Slovenci – kvartet* (P190); *Salve slave – ničevosti poplave* (A34); *Moje sanje – njegovo stanovanje* (P92); *Razvoj oblasti: oblast nad ljudstvom – oblast ljudstva – oblast brez ljudstva* (P161).

Znotraj skupine prirednih enačbenih povedi z zgradbo N + N – N se je razvil vzorec, temelječ na latinskem pregovoru *Homo homini lupus* ali na njegovi slovenski ustreznici *Človek človeku volk*, kar pomeni, da se ljudje v določenih okoliščinah zelo sovražijo. Preoblikoval se je v različne »protipregovorne« aforizme, npr. *Volk volku – človek* (A40) (domnevam, da je mišljen volk, ki posnema človeka v njegovi zlobi) ali *Slovenec Slovincu Slovenka* (P172) (humoristični pisatelj T. Partljič (1994: 13) pravi, da je ta Petanov aforizem *točen*). Pri S. Zakrajšku (1992: 41) se najde tale učinkoviti primer prenovljenega vzorca: *Slovenec Slovincu pivski brat*. So tudi daljše zveze s po dvema samostalnikoma z možno inverzijo v prvem delu (npr. dajalnik pred imenovalnikom), npr. *Opici opica – zaščitna jopica* (A4); *Slovincu Slovenec – mrliški venec* (A10). In primer zapletenejše zgradbe: *Človek*

človeku – brat, bratu brat – nož za vrat (A6). I. Cimerman, tudi eden vodilnih slovenskih piscev aforizmov, pa izrablja tole zgradbo (Cimerman 1994: 117):

DVO-KORISTNA ENAČBA

Bankir bankirju = vampir

Vampir vampirju = bankir

Cimerman osnovni vzorec (*Homo homini lupus*) tudi razširja s ponovno uvedbo glagola, npr. *Človek je postal človeku dinamična zažigalna vrstica* (Cimerman 1994: 91).²

Na splošno in tudi v slovenščini je zelo produktiven tip aforizma, ki kaže strukturno preureditev tradicionalnih pregovorov (in tudi drugih rekov, rekel, fraz); ti so bodisi negirani ali parodirani s kratkim pristavkom. Tako je npr. latinski pregovor *Manus manum lavat* (gl. npr. Hain 1978: 21) ali *Roka roko umije* predelan v *Roka roko umaže* (P163). Še naprej se uporablja tudi priredna struktura na osnovi starega Cezarjevega izreka *Veni, vidi, vici*, npr. *Biografija zdomca: videl, odšel, uspel ...* (P14); naslov članka o Klausu Kinklu in njegovem kratkem obisku v Sloveniji: *Prišel, videl, izginil* (Fras 1993: 13).

Ko se pregovori ali reki razširijo ali predelajo v daljše konstrukcije, nastanejo t. i. velerizmi, ki jih je v obravnavanem vzorčnem gradivu na stotine. Velerizem je poseben tip aforizma, »temelječ na neskladju, ki nastane z združitvijo bolj ali manj preproste govorčeve trditve z nepričakovano ali neustrezno situacijo« (gl. Mieder in Kingsbury 1994: xi), nanj pa je mogoče gledati tudi kot na »šalo z zapozneno reakcijo« (Nash 1985: 42). Pogosto ima trodelno zgradbo (trditev/izjava = A, govoreči = B, komentar, ki postavi izjavo ali navedek v novo luč ali (s tem) nezdružljivo okolje = C), npr. »Vem, da nič ne vem,« je rekel Sokrat. Torej je nekaj le vedel (A34) (A + B + C). Obstaja pa tudi obsežna skupina velerizmov, v katerih je sestavina govorečega (= B) opuščena, npr. *Laž ima kratke noge* (= A), *a vseeno povsod pride* (= C) (A40); *Ljubezen je slepa, zato se zaljubljeni radi otipavajo* (P83).

Nekaj primerov bi bilo mogoče opredeliti kot uganke/besedne igre. C. T. Scott (1976: 90) pravi, da je uganke v bistvu dvojična struktura, in sicer vprašanje/trditev in odgovor, npr. *Kaj je bilo prej na svetu, jajce ali kokoš? Petelin!* (P64). Večina obravnavanih primerov vsebuje le prvi del, tj. vprašanje/trditev, npr. *Ali ni to čudno: na svetu je čedalje več ljudi, a razdalje med njimi se večajo* (P8); *Narodno vprašanje smo razrešili, ostane nam le še nacionalno pitanje* (P105). To je zanimiv primer skladišnega (in pomenskega) vzporedja pa tudi spremembe koda (ali morda mešanja kodov, gl. J. Siegel 1995: 105). Obliki *narodni/nacionalni* obstajata tako v slovenščini kot srbohrvaščini; vendar pa slovensko *narodni* poudarja narodnokulturno sestavino, medtem ko *nacionalni* poudarja državotvorno (ali politično) sestavino. Nasprotje med *vprašanje* in *pitanje* je strogo formalno, ne pomensko, in prav tako tudi dvojezična (slovensko-srbohrvaška) vzporednica. Iz tega bi kdo na

²Tu je treba omeniti, da je avtor razprave knjigo Ivana CIMERMANA *Bumerangi* s prek 1000 aforizmi v slovenščini, izbrani aforizmi pa so tudi v angleškem, nemškem, francoskem in španskem prevodu, prejel prepozno, da bi jo lahko natančneje pregledal in vključil v pričujočo analizo.

hitro lahko sklepal, da je *narodno vprašanje/nacionalno pitanje* tudi primer pomenkega vzporedja. Zaradi prefinjene razlike med *narodni* and *nacionalni* v slovenščini in zaradi dejstva, da je *nacionalno pitanje* v resnici srbohrvaški konstrukt, ki je imel v preteklosti določen politični vpliv (v bivši Jugoslaviji), pa obe varianti »nacionalnega vprašanja« vseeno nista resnični pomenski vzporednici, ampak primer sociolingvistične in aforistične besedne igre. Tako tudi naslednji izrek iz bivše Jugoslavije: *Jugoslovani so v Jugoslaviji narodnostna manjšina* (P60), kar se nanaša na dejstvo, da se je v bivši Jugoslaviji pretežna večina ljudi ob popisih prebivalstva izrekala za Hrvate, Srbe, Slovence itd., le manjši del za 'Jugoslovane'.

Še en učinkovit primer zamenjave koda (ali bolje, mešanja koda), ki pa odraža omalovaževanje slovenščine s strani nekaterih srbohrvaško govorečih (v Sloveniji), je naslednji: *Govorite slovensko? Jeste!* (P49). Podobna primera, le da se tu kaže odnos do nemščine in angleščine v Sloveniji, zlasti v 80. letih, sta *Sprechen Sie deutsch? Yes!* (P177); in (zgodovinska sprememba) *Načrt »Drang nach Osten« se je prelevil v »Drang nach Westen* (P96). Zadnji primer nas pripelje do akademskega humorja – »pogosto igre prepoznavanja citatov« (Nash 1995: 11), v Sloveniji zlasti citatov iz latinščine – ki pa je le minimalno zastopan, npr. *De moratorius nihil nisi bene* (P38) (očitno ima za osnovo *De mortuis nil nisi bene*). Morda se v tem kaže »znamenje časa«, kot pravi eden aforizmov: *Signum temporis je, da dandanes nihče več ne ve, kaj pomeni »signum temporis«* (P169).

3 Vsebina aforizmov

V obravnavanih aforizmihi se odražajo štiri glavne sestavine: politična, gospodarska, verska in vedenjska, ali različne kombinacije ali variacije le-teh, ki se najdejo v vsaki človeški družbi. Skušali bomo ugotoviti, kako obravnavani (subjektivni) aforizmi odražajo te (objektivne) sestavine slovenske družbe v 70. in 80. letih, v primeru Antičevega dela pa celo v l. 1991.

3.1 Politične sestavine

S 'političnim' je mišljeno vse, kar sodi k vladi, vladnim organizacijam, državi, političnim strankam, politiki in politikom ali je s tem povezano. Obravnavani aforizmi se ukvarjajo z mnogimi od teh in lahko bi jih označili s takimi osnovnimi poimenovanji, kot so *oblast*, *narod*, *država*, različni izmi (od *fevdalizma* do *postsocializma*), *politik*, *politika*, *državnik*, imena različnih držav, pokrajin in narodnosti, *delikt*, *nepismeni* itd. Kakšen je splošni pomen takih leksemov v aforističnem (in seveda tudi v širšem družbenem) kontekstu? Kakšen odnos do problemov izzivajo ali zastopajo? Izrazi le-tega segajo od splošnih ali univerzalnih do bolj določnih, prikrito ali odkrito satiričnokritičnih.

Tako je na primer pet aforizmov o oblasti v P123 nekoliko bolj splošnih, vendar pa se, podobno kot pregovori, dobro prilegajo tudi posebnim situacijam, npr. *Oblast je državni monopol* (P123) ali (ko uide nadzoru) *Oblast se nima več v oblasti* (P123). V vrsti primerov pa je odnos do »države« tudi bolj kritičen, npr. *Država – to so oni!* (P43) (parodija izreka Louisa XIX. »L'État, c'est moi!«). Kar zadeva

vklučitev Slovenije v Evropo, je bilo jasno eno, namreč, da *Pot v Evropo ne pelje čez Romunijo* (P142).

V skupini izmov je najbolj tvorno nasprotje med socializmom in kapitalizmom, v katerem je prvi prikazan negativno (vsaj v desetih primerih v zvezi s kapitalizmom), npr. (morda v zvezi z Jugoslovani na začasnem delu v zahodni Evropi) *Kapitalizem je v krizi: ne more več zaposlovati delavcev iz socializma* (P67); *Dopoldne podiramo socializem* (tj. z lenarjenjem v državnih podjetjih), *popoldne pa si gradimo kapitalizem* (P41) (tj. s trdim delom doma, sivo ekonomijo; gl. Miller 1989: 11).

Tudi večina primerov o 'politiki' in 'politikih' je splošne narave, npr. *Politika je igra miške z mačko* (P136); *Politiki so resnicoljubni lažnivci* (P137); *Politik se najbolj zredi od požrtih obljub* (A20). Slovenski pisci aforizmov praviloma radi uporabljajo izraz *nepismen*, npr. *Nepismeni se najlaže opismenijo v politiki* (A20); *Bojte se nepismenih birokratov* (P16), morda ker *Tudi nepismeni berejo med vrsticami* (P192), in tako *Misli češem po zadnji politični modi* (90), ker vem, da */je bil obsojen /.../ po členu 133a zavoljo miselnega delikta* (124) (seveda ni obstajal miselni delikt, ampak verbalni delikt) in da */je/ Pri nas /.../ čedalje več deliktov brez korpusov* (P152). Ti primeri so sorazmerno blagi, posebno v primerjavi z naslednjim poljskim aforizmom z veliko bolj neposredno ostrino: *Torturowali go. Szukali w nim swoich myśli* (gl. Krupka 1976: 152), tj. 'Mučili so ga. Pri njem so iskali svoje lastne misli.'

3.2 Gospodarske sestavine

Poudarek na gospodarskih problemih je lahko prikrit (gl. npr. primere v skupini izmov v razdelku 3.1 in drugod) ali pa bolj odkrit kot npr. v naslednjem velerizmu: »*Kri ni voda,*« *je rekel mesar in zvišal ceno krvavicam* (P78). 'Gospodarstvo' večinoma skuša reševati težave na način 'politične ekonomije', npr. *Kako to, da je socializem propadel, saj je vendar sistematično uničeval notranje sovražnike, od zunanjih pa je dobival kredite* (A16); *Naše kmetijstvo ni produktivno, ampak je humano: imamo več korit kot svinj* (P106); (spet povezano s politično ekonomijo) *Na področju gerontologije smo dosegli viden uspeh: delovna doba politikov se je občutno podaljšala* (P103).

V obravnavanih aforizmihi sta še dve skupini leksemov, ki si jih je treba podrobneje ogledati, namreč leksemi, povezani s pojmom 'denar' (*dinar, denar, tolar, devize, valuta*) in 'samoupravljanje' (*samoupravljanje, samoupraven* itd.). Najprej o skupini 'denar'. Npr. (po vsej verjetnosti v zvezi z inflacijo in hiperinflacijo v Jugoslaviji v 80. letih; gl. Grizila 1988: 11) *Čim več je dinarjev, tem manj je denarja* (P31); *Čas je denar, zato se dinarju vedno kam mudi* (P21); *Dinar se dialektično razvija: iz kvalitete je skočil v kvantiteto* (P39); *Dinar deviznega porekla velja dva dinarja delavskega porekla* (P39). V zvezi s tolarjem, prvo uradno slovensko valuto, sprejeto l. 1991, in začetno negotovostjo, kako bo sprejeta v tujini: *Novi slovenski dinar je tolar (denar je pa še vedno dolar)* (A10).

Politično-gospodarski sistem samoupravljanje v obravnavanih aforizmi vsebuje kritično-ironični naboj, npr. *Bil je tako navdušen nad samoupravljanjem, da si ga je prisvojil* (P13), in potemtakem, *Če bi Shakespeare bil Slovenec, bi pisal samoupravne drame, samoupravne tragedije, samoupravne komedije in birokratske sonete* (P22). Še več, *Tudi v fevdalizmu so imeli samoupravljanje. Takrat so samoupravljali baroni in grofje* (P193). In *Če cepiš fevdalizem s samoupravljanjem, dobiš to, kar imamo* (P23), in seveda je splošno znano, da *Če mačke ni doma, se gredo miši samoupravljanje* (P26).

Eden izmed dodatnih desetih aforizmov na temo samoupravljanja se glasi takole: *Sem za centralizirano samoupravljanje* (P167). *Centralizirano samoupravljanje* bi lahko imeli za disonantno besedno zvezo, kot je npr. *demokracijski centralizem* (gl. Buchowski et al. 1994: 562) ali *centralizirana demokracija*. Se pravi, da gre za poskus, razširiti pomenske lastnosti jeder *centralizirano* in *samoupravljanje* na nov družbenopolitični ali družbenogospodarski sistem (v konkretnem primeru gre seveda izključno za aforistično besedno igro) – domnevno s pozitivnimi 'centraliziranimi' lastnostmi, tj. predvidljivostjo in stabilnostjo, in pozitivnimi 'samoupravnimi' lastnostmi, tj. posameznikovo ali lokalizirano družbenopolitično močjo. Čeprav sta obe skupini lastnosti bistveni za jedrni sestavini, pa sta ti dve sestavini (kot celota) v bistvu disonantni. Pripisovanje skupnih (pozitivnih) lastnosti 'centraliziranosti' in 'samoupravljanju' (kot v primeru 'demokracijskega centralizma' ali 'centralizirane demokracije') je napačno, ker sta si obe skupini v resnici nasprotujoči (kar ima za posledico 'centralizirano' ali 'usmerjeno' samoupravljanje). Pomen te 'spoznavne disonance' je v tem, da so take situacije humorne, če so vzete resno, pa skrb vzbujajoče (gl. Buchowski et al. 1994: 561). Seveda je ta humor spoznavne disonance neomejen. Ko je bila Jugoslavija uradno neuvrščena država, je bila njena zunanja politika neuvrščenost. Naslednji aforizem pa gre s tem še nekoliko dlje, namreč *Sem za neuvrščenost v notranji politiki* (P167).

3.3 Verske sestavine

Obstajata vsaj dva ducata verskih pomenskih nasprotij, ki so postali del obravnavane aforistične vsebine, npr. *duša/telo, duh/meso, ateist/Bog, svétnik/svetník, sveti Miklavž/dedek Mraz* (drugi omenjen v razdelku 2), *nebeški/zemeljski. Tako Duša prebiva v človeškem telesu – kako neprimerno stanovanje* (P43); *Poznam ateista, ki zahteva, da ga častijo kot Boga* (P143); *Med svetniki je zelo malo svetnikov* (P89). In še: *Blagor ubogim na duhu – njih je kraljestvo nebeško in republika zemeljska* (P14); *Na začetku je bila beseda, na koncu pa beda* (P109); *V začetku je bila beseda – Marxova* (A12) (začetek iz Geneze 1:1 ali Janeza 1:1).

Vendar pa so še produktivnejši vzorci z nasprotji *paradiž/pekel, beseda/meso, Eva/Adam* in *Kajn/Abel*, npr. (začenši z zadnjim) *Kajn je ubil Abela v samoobrambi* (P65); *Eva je zapeljala Adama s pomočjo kače, ki je prebivala v njegovih hlačah* (P45) (kar se nanaša na še vedno prisoten mit, da je bila prevara spolne narave); *Beseda je meso postala – upam, da telečje* (P11) (izrek iz Janeza 1:14, prirejen z ostrim in presenetljivim nasprotjem); *Če že moram izbirati med socialističnim*

paradižem in kapitalističnim pekлом, se odločim, da bom grešil (P29). Ker ti aforizmi odražajo močno slovensko katoliško (kulturno) tradicijo, je najbrž potrebno vključiti tudi vice, npr. *Paradiž se je fuzioniral s pekлом in dobili smo vice* (P129). Morda bi bilo tu treba poudariti, da je paradiž strogo knjižna oblika (stilno nezaznamovana beseda je raj) in da je zaradi tega morda bolj 'učinkovita' v teh včasih nekoliko 'nespoštljivih' besednih igrah.

In končno, v naslednjem aforizmu je mogoče videti preplet (morda bolj neprikrito) vseh treh doslej obravnavanih sestavin (politične, gospodarske, verske): *Prebral sem v razpisu za delovno mesto župnika, da mora imeti kandidat razen strokovnih tudi moralno-politične kvalifikacije* (P147). (Gl. kratko obravnavo nekaterih sorodnih moralno-političnih zahtev v Paternost 1985: 22, 23.)

3.4 Vedenjske sestavine

Obstajajo številne sestavine in vidiki človeškega vedenja in obravnavani aforizmi se dotikajo tudi mnogih od njih, npr. *Ljubim svojega bližnjega ob pogoju, da mi ne pride preblizu* (P83) (morda je govoreči sam sebi najbližji sosed in mora najprej poskrbeti zase, ali kot bolj naravnost pravi eden od nemških piscev aforizmov, *Liebe deinen Nächsten wie dich selbst. Denn: Jeder ist sich selbst der Nächste.* – Gl. Mieder 1994: 540). Ali pa *Samomor je najbolj radikalna oblika samokritike* (P165) (primerna tema glede na to, da imajo Slovenci v Sloveniji že desetletja eno najvišjih stopenj samomorov v Evropi). Nasprotje med človeškostjo v smislu 'človeške vrste' in človeškostjo v smislu 'človečnosti' je izraženo v: *Veliko ljudi, nobenega človeka. Velik Čovek, nič človeškega* (A32). (Prvi del spominja na stari ruski rek *Ljudej-to mnogo, da človeka net* – gl. Poslovicy 1984: 240. Drugi del aforizira prvega s tem, da ga individualizira in poudarja odsotnost človečnosti.) V naslednjem pa je morda pripomba na pornografsko literaturo: *Nič nimam proti stranišni literaturi, če jo tiskajo na toaletnem papirju* (P119).

Posebej izrazito vedenjsko sestavino (iz kategorije medčloveških odnosov) predstavlja odnos moških do žensk. Po pregledu 105-ih tovrstnih primerov bi jih lahko označili (glede na njihov odnos do žensk) kot pozitivne, nevtralne ali negativne. (Vsi, razen štirih primerov pri Antiču, se najdejo v Petanovem delu.)

Zdi se, da je komaj pol ducata aforizmov, ki bi jih lahko označili za pozitivne ali ženskam laskajoče, npr. *Ženske se ne starajo, ampak samo medijo* (P233); *Ženski je dota bolj potrebna po ločitvi kot pred poroko* (P234). Morda zadnji že sodi v drugo, nevtralno skupino, v kateri je kakšnih 20 primerov, npr. *Bar je lokal, kamor zahajajo lepo oblečeni moški, da bi gledali lepe slečene ženske* (P11); *Nudist se je zaljubil v nudistko, ko jo je videl prvič oblečeno* (P122).

Ogromno večino (kakšnih 80 primerov) pa bi lahko označili kot negativne do žensk, npr. *Nedolžnost je edini kapital, ki ga mora ženska izgubiti, da bi se ji obrestoval* (P110); *Slači se po zadnji modi* (P170); *Ženska je nujno zlo, soproga je zlo, ljubica pa nuja* (P232); *Ženske toliko časa zgubljajo nedolžnost, dokler ne dobijo moža* (234). Čeprav bi kdo katere od teh 80-ih 'negativnih' primerov lahko imel tudi za nevtralne ali celo pozitivne, pa je zanimivo, da je tudi W. Mieder (1993: 70) videl

v njih (vsaj v tistih, ki so bili objavljeni v nemščini v 80. letih) izkazovanje določenega »šovinizma«. Res pa je tudi, da ti primeri do določene mere odražajo tak odnos do žensk v (tradicionalni) slovenski družbi.

4 Zaključki

Aforizem je zanimiv način ustvarjanja vzorcev v jezikovni rabi, še posebej, ker je lahko tako gibek v strukturalni predelavi pregovorov in vseh vrst rekov, npr. *Ne v RIM, vse poti vodijo v MIR (pokopališča)* (A38). Ta aforizem ponazarja nekatere strukturne vidike, obravnavane v razpravi (nikalni členek ne in raba strukturnega preoblikovanja tradicionalnega reka). Raba prav tega glasovnega sredstva, palindroma (RIM – MIR), pa je jezikovo vezana. Dodatno družbeno-kulturno in jezikovno znanje je potrebno za razumevanje naslednjih dveh aforizmov: *Zaradi pisave (latinica – cirilica) so odpisane glave* (A6) (kar se nanaša na posledice rabe latinice in cirilice, vključno z ne tako simbolno razmejitveno črto na Balkanu; prim. Haarmann 1993: 130); *V cirilici RAT – PAT* (A12) (tj. če beremo PAT v cirilici, pomeni v srbohrvaščini 'vojna', če ga beremo v latinici, pomeni v slovenščini in srbohrvaščini 'mrtva točka'). Tudi rime so velikokrat preveč vezane na določen jezik, da bi bile lahko ustrezno vrednotene v prevodu.

Po drugi strani pa je »vsebino« (celo humorno) lažje prepoznati ali »prenašati«. W. Nash (1985: 137) pravi, da je »bistvo upravljanja s humorističnim jezikom pretežno stvar prenosov«. Se pravi, kadar aforizmi odkrivajo politične ali samo človeške neumnosti ali krivice, laži, omalovaževanje žensk ali kakih svetopisemskih besedil, je take aforistične oznake lažje razumeti. Če obstaja kaka splošna težnja ali odnos do vladnega sistema ali vladajoče ideologije, potem je to najverjetneje odnos z določenim cinizmom ali ironijo ali neke vrste igra, ali kot pravi S. Žižek (1989: 28): »/V/ sodobnih /družbah/ so cinična distanca, smeh, ironija del igre. Vladajoče ideologije ne gre jemati resno ali dobesečno.« Vendar je morda prav ta »cinična distanca« ali (namerna ali nenamerna) odtujitev tisto, kar so aforizmi (z ostrimi in nepričakovanimi nasprotji) sposobni odkrivati, pa čeprav s pomočjo »brezbarvne televizije«, kot pravi pisec aforizma, da je *Najprej /.../ bila črnobela televizija, nato barvna, zdaj pa imamo brezbarvno televizijo*.

Iz angleščine prevedla Marta Pirnat Greenberg

NAVEDENKE

- ANTIČ, I., 1991: *Afrika: Aforizmi in karikature*. Ljubljana: Klub devete umetnosti.
- BUCHOWSKI, M., KRONEFELD, D. B., PETERMAN, W., THOMAS, L., 1994: Language Nineteen eighty-four, and 1989. *Language in Society* 23, 555–578.
- CIMERMAN, I., 1994: *Bumerangi*. Ljubljana: Debora.
- FRAS, S., 1993: Prišel, videl, izginil. *Razgledi* (25. 6.). 13.
- GEDRIH, I. / = I. Ge./, 1987: Aforizem. *Enciklopedija Slovenije* 1, A–Ca. Ljubljana. 11–12.
- GRIZILA, S., 1988: Obsojeni dinar: Tri kile dinarjev za kilo zelja. *Jana* (20. 1.). 11–12.
- HAARMANN, H., 1993: *Die Sprachenwelt Europas: Geschichte und Zukunft der Sprachnationen zwischen Atlantik und Ural*. Frankfurt/Main in New York: Campus Verlag.

- HAIN, M., 1993: Das Sprichwort. *Ergebnisse in Sprichwörterforschung*. Ur. W. Mieder. Bern. 13–25.
- KLANČAR, A., 1948: A tentative bibliography on the Slovene proverbs. *Journal of American Folklore* 61. 194–200.
- KRUPKA, P., 1976: *Der polnische Aphorismus: Die »Unfrisierten Gedanken« von Stanisław Jerzy Lec und ihr Platz in der polnischen Aphoristik*. München: Verlag Otto Sagner.
- MIEDER, W., 1993: »Alles in besten Ordnung«: Zu den sprichwörtlichen Aphorismen von Žarko Petan. *Sprachspiegel* 49/3. 66–72.
- 1994: »Sprichwörter leuchten ein. Aphorismen leuchten auf«: Zu den Sprichwörtlichen Aphorismen von Felix Pollak. *The German Quarterly* 67/4, 534–548.
- MIEDER, W., KINGSBURY, S. A., 1994: *A Dictionary of Wellerisms*. New York in Oxford: Oxford University Press.
- MILLER, R. F., 1989: Social, economic and political reform in Yugoslavia. *Politics* 24/1. 92–107.
- NASH, W., 1985: *The Language of Humour*. London in New York: Longman.
- PARTLIČ, T., 1994: Vroče poletje, da o jeseni ne govorimo. *Naša Slovenija* (avgust–september). 13.
- PATERNOST, J., 1985: A sociolinguistic tug of war between language value and language reality in contemporary Slovenian. *International Journal of the Sociology of Language* 52, 9–29.
- 1992: Symbols, slogans and identity in the Slovene search for sovereignty, 1987–1991. *Slovene Studies* 14/1. 51–68.
- PETAN, Ž., 1989: *Aforizmi od A do Ž*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Poslovicy russkogo naroda*, 1984. Sbornik V. Dalja v dvux tomax. 1. del. Moskva: Xudožestvennaja literatura.
- SCOTT, C. T., 1976: On defining the riddle: The problem of a structural unit. *Folklore Genres*. Ur. D. Ben-Amos. Austin, London. 77–90.
- SIEGEL, J., 1995: How to get a laugh in Fijian: Code-switching and humor. *Language in Society* 24, 95–110.
- TOPORIŠIČ, J., 1987: Inhaltliche Aspekte der komparativen Phraseologeme in Slowenischen Sprichwortsammlungen. *Aktuelle Probleme der Phraseologie*. Bern. 291–321.
- ZAKRAJŠEK, S., 1992: *Volitve po slovensko*. Ljubljana: Biteks.
- ŽIŽEK, S., 1989: *The Sublime Object of Ideology*. London, New York: Verso.

SUMMARY ◀

The aphorism is an interesting source of patterned creativity in language use, especially because it can be so flexible in its structural recasting of proverbs and expressions of all kinds, e.g. *Ne v RIM, vse poti vodijo v MIR* (pokopališča) (A38) 'All roads lead, not to ROME, but to PEACE (of the cemetery)' (RIM 'Rome', MIR 'peace'). This aphorism illustrates some of the structural aspects discussed in our paper (the negative particle *ne* and the use of a structural manipulation of traditional proverb). However, the use of this particular phonic device, the palindrome (RIM-MIR), is language-specific. More sociocultural and language-specific knowledge also is required to understand the following two aphorisms: *Zaradi pisave (latinica – cirilica) so odpisane glave* (A6) 'Heads are written off on account of the (Roman – Cyrillic) writing system' (a reference to the ramifications of the use Latin and Greek or, rather, Roman and Cyrillic scripts, including the not so symbolic

line between the two in the Balkans and in *V cirilici RAT – PAT* (A12) 'In /serbo-Croatian/ Cyrillic RAT (i.e. 'war') is PAT' (i.e. if PAT is read as Serbo-Croatian Cyrillic it means 'war', but if read as Roman characters its meaning in Serbo-Croatian and Slovene is 'stalemate'). And the rhyme structures also are often too language-specific to be fully appreciated in translation equivalence.

The 'content' (even humorous content), on the other hand, is more easily recognized or 'transferred'. So when aphorisms reveal political or just plain human folly or injustices or lies or the belittling of women or some bible texts one can understand such aphoristic characterizations more easily. If there is one general tendency or attitude towards the governmental system or the ruling ideology it is most likely that one of cynicism or irony or a game-type-relationship or as S. Žižek (1989: 28) puts in: »in contemporary /societies/ cynical distance, laughter, irony /are/ part of the game. The ruling ideology is not meant to be taken seriously or literally.« But perhaps it is precisely this 'cynical distance' or (intentional or unintentional) alienation which aphorisms (with their sharp or surprising contrasts) are able to bring out, even if by means of a 'colorless TV' for the aphorist tells us that *Najprej je bila črnobela televizija, nato barvna, zdaj pa imamo brezbarvno televizijo* (P99) 'First there was black-and-white television, then (there was) color (television), and now we have a colorless television'.

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)

(P. Jovanović)

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)

(P. Jovanović, Miroslav Krleža)

Črna-bela je verodostojna, barvna je dvomljiva, brezbarvna pa ni. (P99)